

STATUS PROFESIONÁLNEHO (TANEČNÉHO) UMELCA/UMELKYNE

Problematika ekonomického
a sociálneho postavenia umeleckých
a kultúrnych pracovníkov/pracovníčok

Spracovala: doc. Mgr. Marta Poláková, ArtD.
Platforma pre súčasný tanec
2021

Zhrnutie problematiky: O čo ide?

Pod pojmom status umelca sa chápe postavenie profesionálnych umelcov a umelcov pôsobiacich v slobodnom povolání, ktoré im priznáva určitá krajina prostredníctvom svojich zákonov, zahŕňajúcich určité sociálne zabezpečenie prihliadajúc na osobité okolnosti a špecifiká ich pracovnej činnosti.

Zavedenie právneho rámca statusu umelca je významným ukazovateľom, ako daná krajina oceňuje hodnotu umeleckej tvorby a spoločenský prínos kultúry všeobecne, a aká je jej citlivosť k práci vykonávateľov týchto hodnôt.

Zákon o statuse umelca:

- Vytvára priaznivé podmienky pre udržateľnosť, rozvoj a slobodu umeleckej tvorby tým, že udeľuje umelcom symbolický aj morálny status.
- Definuje umeleckú a kreatívnu činnosť ako prácu a ich vykonávateľom priznáva rovnaké práva, ako majú pracovníci v ostatných odvetviach pracovnej činnosti.
- Uznáva špecifickosť práce umelcov a potrebu poskytnúť im súbor konkrétnych ekonomických a sociálnych práv nie kvôli osobitnému zaobchádzaniu, ale v mene rovnakých príležitostí na rozvoj profesionálnej kariéry v umení a kultúre tak, ako je to v iných oblastiach práce.

Táto štúdia sa zameriava na postavenie

profesionálnych tanečníkov a tanečnic v slobodnom povolání na Slovensku s prihliadnutím na osobité okolnosti profesie tanečníka/tanečnice. Opiera sa o medzinárodné dokumenty, prieskum realizovaný medzi slovenskými tvorcami súčasného tanca rôznych generácií. Motivujú ju skúsenosti z uplynulých dvoch rokov, kedy v krízovej situácii chýbali jasnejšie rámce definujúce postavenie umelcov. Plne však berie do úvahy, že problematika je súčasťou širšieho problému – potreby sociálne a právne ukotviť prácu, postavenie a existenciu umelcov a umelkýň v slobodnom povolání všetkých umeleckých oblastí.

Úvod

Uplynulo viac ako tridsať rokov (1990) odvtedy, čo sa začala formovať scéna súčasného tanca na Slovensku, ako jedna zo súčasných foriem produkcie umeleckých diel a realizácie umeleckých aktivít a projektov v novovznikajúcom sektore tzv. nezriaďovanej kultúry. Išlo o dôsledok spoločenskej zmeny, ktorá sa udiala v roku 1989, a ktorá umožnila nielen oslobodenie sa od ideologickej manipulácie, ale aj novú pluralitu produkčných spôsobov či foriem samo-organizovania či samo-zamestnania. Toto výročie nám však pripomenulo, že v priebehu troch desaťročí sa nezriaďovaná a zriaďovaná scéna stali umelecky rovné, ba dokonca tá nezriaďovaná často iniciuje v oblasti umenia inovácie a reprezentuje slovenskú kultúru aj v zahraničí, no neudiali sa legislatívne zmeny, ktoré by tieto dve scény vyrovnali z hľadiska zabezpečenia podobných príležitostí na budovanie a realizovanie profesionálnej kariéry. Predpokladom fungovania scény, ktorú tvoria nezávislí umelci a umelkyne (t. j. umelci a umelkyne, ktorí nie sú v zamestnaneckom pomere), je legislatívne ustanovenie postavenia slobodného umelca, ktoré v našej krajine dosiaľ neexistuje.

4

Absencia právneho rámca priamo súvisí s možnosťou, respektíve nemožnosťou, efektívnejšieho využitia kreatívneho potenciálu nielen nezávislej scény súčasného tanca na Slovensku, ale scény súčasného umenia všeobecne. Scéna súčasného tanca je v tomto procese znevýhodnená aj skutočnosťou, že ako najmladšia umelecká forma rozvíjajúca sa až po roku 1989 sa snaží o svoju plnohodnotnú profesionalizáciu dosiaľ bez vlastnej zastrešujúcej inštitúcie (napríklad v podobe Tanečného alebo Choreografického centra). Takáto inštitúcia v ostatných druhoch umenia preberá úlohy podpory dlhodobého a kontinuálneho rozvoja danej umeleckej oblasti.¹

Za účelom relevantného artikulovania problematiky statusu umelca sa táto štúdia opiera najmä o správu kanadského

1 Predovšetkým kontinuálna propagácia slovenskej tvorby súčasného tanca v zahraničí, strategické projekty medzinárodnej spolupráce, komplexná dokumentácia a reflexia domácej tvorby a pod.

odborníka na kultúrnu politiku Garyho Neila s názvom *Culture & working conditions for artists: implementing the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist*, ktorú publikovalo UNESCO roku 2019 v Paríži.² Táto štúdia stručne definuje cieľ a obsah legislatívneho rámca statusu umelca, uvádza príklady, ako je v niektorých krajinách riešený a poukazuje na nevyhnutnosť riešiť túto otázku aj na Slovensku, okrem iného aj v súvislosti so zjednotením postavenia profesionálnych tanečných umelcov v slobodnom povolání s postavením tanečných umelcov zamestnaných v štátnych inštitúciách z hľadiska sociálneho a dôchodkového zabezpečenia.

Inovatívny potenciál kreatívneho priemyslu

Umenie, tak ako každá iná oblasť ľudskej činnosti, musí v rôznych ekonomicko-spoločenských modeloch v každej krajine dokazovať opodstatnenosť vložených investícií. Aj z toho dôvodu sa v posledných desaťročiach venuje pozornosť účinkom umeleckého vzdelávania na dosiahnutie lepších študijných výsledkov populácie. Hoci experimentálne štúdie zatiaľ nie sú natolko rozsiahle, aby jednoznačne preukázali príčinný vplyv medzi umeleckým vzdelávaním a rozvojom širšieho potenciálu človeka, „*ľudia vyškolení v umení zohrávajú významnú úlohu v procese inovácií v krajinách OECD: umenie by nepochybne malo byť jedným rozmerom inovačnej stratégie krajiny.*“³

V nedávno prijatom vládnom dokumente *Plán obnovy a odolnosti SR – cesta k lepšiemu Slovensku* sa píše: „*Ak sa nepodarí zvrátiť negatívny trend poklesu kvality ľudského kapitálu pozorovaný, napríklad aj v medzinárodných testovaniach, o niekoľko rokov bude nízka úroveň zručností hlavnou príčinou ekonomického*

2 Gary Neil: *Culture & working conditions for artists: implementing the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist*. Dostupné na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371790>

3 Winner, E., T. Goldstein and S. Vincent-Lancrin: *Art for Art's Sake? Overview*. Dostupné na: https://www.oecd.org/education/ceri/ART%20FOR%20ART%E2%80%99S%20SAKE%20OVERVIEW_EN_R3.pdf

zaostávania.“⁴ Musíme skonštatovať, že skutočnosť, že sa kultúra nedostala ako samostatný komponent do tohto strategického dokumentu, ktorý má slúžiť ako vodidlo rozvoja našej krajiny v rokoch 2021 – 26, naznačuje, že slovenská vláda nepovažuje ekonomický potenciál umenia a kultúry za dostatočne významnú súčasť inovatívnej ekonomiky. Fenomén tzv. kreatívneho priemyslu, do ktorého sektor umenia a kultúry spadá, však ukazuje pravý opak.

Jedným z najvýznamnejších podnetov na presadzovanie riešenia problematiky statusu umelca sa stali výsledky štatistík o podiele kreatívneho priemyslu na tvorbu HDP krajiny. Stali sa silným argumentom pre mimovládne organizácie a združenia umelcov pri vytváraní politického tlaku na to, aby sa otázka statusu umelca riešila v súvislosti so zmenami foriem práce a predovšetkým s vplyvom digitalizácie. V súčasnosti sa ukázala aj nevyhnutnosť riešenia tejto problematiky v súvislosti s globálnou pandémiou ochorenia COVID-19, kedy podporné mechanizmy narazili na nedostatok dát pre riešenie situácie pracovníkov v umení a kultúre.

Správa UNESCO z roku 2019 zdôrazňuje, že inovatívny potenciál kreatívneho priemyslu generuje v spoločnosti novú energiu, angažovanosť a dôveru, ktoré poháňajú svojimi inovatívnymi ideami rôzne vývojové procesy v spoločnosti a inšpirujú ľudí k vytváraniu alternatívnych riešení pre budúcnosť. Správa tiež tvrdí, že zavádzanie nových kultúrnych politík prispieva v širšom rámci k dosiahnutiu cieľov OSN v oblasti trvalo udržateľného rozvoja do roku 2030, predovšetkým týkajúcich sa „rodovej rovnosti“, „dôstojnej práce“, „hospodárskeho rastu“ a „zníženia nerovnosti“.

6

Vznik pojmu status umelca

Pojem postavenie umelca sa prvý raz objavil v medzinárodnom dokumente nazvanom *Odporúčanie*, ktorý podpísali členské štáty UNESCO v roku 1980. Dokument uznal, že umenie má významné miesto v spoločnosti, a že sila a vitalita umenia súvisia okrem iného aj s prosperitou umelcov, a to nielen jednotlivo, ale aj kolektívne.

4 Dostupné na: <https://www.planobnovy.sk/site/assets/files/1019/kompletny-plan-obnovy.pdf>

Dokument tiež zdôraznil, že nejde o osobitné zaobchádzanie, ktoré si umelci vyžadujú, ale zabezpečenie **rovnakých príležitostí na rozvoj profesionálnej kariéry v umení a kultúre** zabezpečením zhodných práv ako majú pracovníci v iných oblastiach s prihliadnutím na **špecifické vlastnosti práce, ktoré je potrebné riešiť osobitnými opatreniami**.

Odporúčanie bolo výzvou členským štátom k zlepšeniu profesionálneho, sociálneho a ekonomického statusu umelcov prostredníctvom politik a pomenoval oblasti, ktorých sa mali opatrenia týkať, ako sú odborná príprava, sociálne zabezpečenie, zamestnanosť, príjmové a daňové podmienky, mobilita a sloboda prejavu. Od publikovania dokumentu sa každých päť rokov skúmali zmeny. Následne v roku 2015 členské štáty UNESCO prijali tzv. *Dohovor*, ktorý posilnil výzvu z roku 1980 v súvislosti s novými výzvami, ako sú napríklad dôsledky zavádzania nových technológií, potreby väčšej mobility umelcov, ako boja proti umeleckej cenzúre a rodovej diskriminácii. Posledný z globálnych prieskumov sa uskutočnil v roku 2018⁵ a tento dokument sa opiera o jeho zistenia.

7

V čom je problém?

Ak má rozvoj kultúrneho a kreatívneho priemyslu pozitívny vplyv na ekonomický a inovatívny rozvoj spoločnosti, v čom je teda problém? Správa UNESCO ho pomenováva jednoznačne:

„Skutočne, najväčšia dotácia na umenie nepochádza od vlád, mecenášov alebo súkromného sektora, ale od samotných umelcov vo forme neplatenej alebo málo platenej práce.“⁶

Správa tiež upozorňuje, že hoci niektorí hudobníci či výtvarníci a mediálne často zviditeľňovaní filmoví umelci z Hollywoodu či Bollywoodu, zarábajú nadštandardne, drvivá väčšina umelcov

5 V júni 2018 bol členským štátom UNESCO odoslaný globálny prieskum, ktorý sa skončil 31. januára 2019. Odpovedalo päťdesiatdva členských štátov, 39 mimovládnych organizácií a dve medzinárodné mimovládne organizácie. V prípade potreby bol vykonaný dodatočný administratívny výskum na doplnenie zozbieraných informácií a údajov.

6 Gary Neil: *Culture & working conditions for artists: implementing the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist*. Dostupné na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371790>

zarába menej ako väčšina ostatných pracovníkov. Údaje zozbierané v priebehu viacerých rokov v krajinách tzv. globálneho severu, ukazujú, že hoci sú **umelci spravidla vzdelaní, zarábajú o 20-30 % menej ako ostatní pracovníci**. Správa tiež uvádza, že jedna pätina zamestnaných v kultúrnych profesiách, t. j. 20% ľudí pracuje na čiastočný úväzok, pričom značný je aj rozdiel medzi pohlaviami (približne 28% žien v porovnaní s 18% mužov). V sektore kultúry pracujú profesionáli predovšetkým na zmluvnom, nezávislom a prerušovanom základe, ich príjem je neistý, kolíše a v súvislosti s digitalizáciou (a súčasnou pandémiou COVID-19) naďalej klesá.⁷ **Nižšie príjmy znamenajú, že profesionáli v sektore kultúry majú nižšie daňové príspevky, čo vedie k nižšiemu prístupu k sociálnemu zabezpečeniu, dôchodkom a ďalším sociálnym ustanoveniam**. Zároveň táto situácia nie je spôsobená nedostatkom talentu, zručnosti či pracovitosti profesionálov v kultúre, ale inými faktormi, na ktoré nemajú žiaden vplyv. Je evidentné, že v mnohých krajinách sa preto čoraz viac zvyšuje povedomie o krehkosti pracovných podmienok a kariéry umelcov a kultúrnych profesionálov a dochádza k prehodnoteniu rámcov práce a sociálnej ochrany, ktoré zohľadňujú jedinečný a atypický spôsob práce umelcov a umelkýň.

Legislatívny rámec pre status umelca

Vyššie uvedené výzvy v priebehu desaťročí postupne smerovali k čoraz integrovanejšiemu prístupu k právnym predpisom o postavení umelcov. Ide totiž o prierezovú otázku, ktorá sa týka niekoľkých právnych oblastí a mnohých inštitucionálnych kompetencií. Jej riešenie si vyžaduje medzirezortné konzultácie zahŕňajúce spoluprácu ministerstiev kultúry, financií, práce a sociálnych vecí, školstva, zahraničných vecí, spravodlivosti, vnútra a tiež správu daní, čo je pomerne zdĺhavý proces.

Podľa dát získaných z globálneho prieskumu z roku 2018 sa len čiastočne zvýšil počet členských štátov, ktoré **zaviedli špecifické legislatívne rámce na riešenie problémov umelcov, prostredníctvom špeciálneho právneho predpisu o postavení umelca**. Viaceré krajiny riešia otázku postavenia umelcov čiastkovo tak, že zahŕňajú riešenia týkajúce sa práce profesionálnych umelcov do existujúcich právnych rámcov.

„Vytvorenie zákona osobitne zameraného na komplexné riešenie postavenia umelca, a nie rozptýlenie ustanovení v rôznych právnych predpisoch, pravdepodobne posilní odkaz, ktorý vlády vyslali svojim občanom o význame, ktorý pripisujú úlohe profesionálnych umelcov vo svojich krajinách.“⁸

9

Účelom zákona o statuse umelca je:

- **definovať, kto je umelec** (čo zväčša znamená vytvorenie registračného systému),
- **uzákoniť jeho postavenie profesionála,**
- **uznať netypický spôsob, akým umelci vykonávajú svoju prácu.**

Tieto zákony zároveň zabezpečujú uznanie združení umelcov a oprávňujú ich vyjednávať dohody o kompenzáciách a pracovných podmienkach. Najkomplexnejšie zákony zahŕňajú širokú škálu

konkrétnych politík a opatrení, ktoré sa zaoberajú konkrétnymi problémami a výzvami, s ktorými sa umelci v súčasnosti stretávajú.

Príklady dobrej praxe

Správa UNESCO, na ktorú sa v tejto štúdii odvolávame, uvádza ako príklad komplexného riešenia zákona o statusu umelca dve neeurópske krajiny, ktoré v tomto smere urobili mimoriadny pokrok. Prvým príkladom je Maroko, ktoré prijalo zákon o postavení umelca v roku 2003 a v roku 2016 ho doplnilo o ďalšie ustanovenia, ktoré rozšírili status okrem výkonných umelcov aj na ďalších profesionálov z oblasti kultúry, ktorí rovnako znášajú všeobecne neistú pracovnú situáciu ako výkonní umelci. (Táto skutočnosť sa dostatočne zviditeľnila v období lockdownov kvôli pandémie COVID-19 v rokoch 2020–21 aj na Slovensku.)

Druhým príkladom uvedeným v správe je Južná Kórea, ktorá zaviedla svoj zákon o statusu umelca v roku 2011 a v roku 2016 ho doplnila o ďalšie podrobnejšie ustanovenia. V roku 2013 bola založená Nadácia pre prosperitu umelcov, ktorej zo zákona vyplýva starostlivosť o umelcov. Správa cituje vyhlásenie kórejského ministra kultúry, športu a cestovného ruchu, ktorý tvrdí, že *Kórejská republika má 7. najvyššiu hodnotu kultúrneho priemyslu na globálnom trhu.*

Čo sa týka štátov EU je zjavný nielen veľký rozdiel v úrovni riešenia otázky statusu umelca v krajinách západnej a strednej/východnej Európy (na Slovensku sa ešte nezačal riešiť), ale aj v spôsobe, akým je v jednotlivých krajinách riešený. Z bývalých postkomunistických štátov sa v správe v súvislosti s komplexným riešením legislatívneho rámca statusu umelca spomína iba Slovinsko a Estónsko (čiastočne Albánsko v súvislosti s riešením dôchodkového zabezpečenia umelcov).

„Kampane“ umelcov

V správe UNESCO si možno všimnúť aj ďalšiu zaujímavú skutočnosť: úpravy zákonov dosiahli umelci v niektorých krajinách na základe ich aktívnej kampane. Správa uvádza príklad

zo Španielska: „Po dynamickej propagačnej kampani vedenej poprednými združeniami umelcov v septembri 2018 Kongres poslancov jednomyselne prijal 75 opatrení na zlepšenie postavenia umelcov a ďalších profesionálov v oblasti kultúry, najmä pokiaľ ide o otázky daní, práce a sociálnej ochrany.“⁹

Aktívny prístup samotných umelcov pri riešení svojho postavenia je dôležitý najmä z dôvodu zložitosti a časovej náročnosti procesu. Inšpiratívne môžu pôsobiť informácie v správe, že v týchto náročných procesoch dosiahli významné úspechy viaceré africké štáty ako Namíbia, Južný Sudán, Maurícius, a najďalej sú v ňom už spomínané Maroko, ale aj Senegal, a rovnaké aktivity vyvíjajú aj juhoamerické štáty.

Čo rieši zákon o statuse umelcov?

V prvom rade zákon o statuse umelcov:

- uznáva prerušovanosť, heterogenitu a nestabilitu umeleckých profesií

a na základe toho:

- rieši daňové úľavy a opatrenia sociálneho zabezpečenia tým, že reguluje príspevky počas období nečinnosti, a otázky dôchodkov.

Daňové odvody

Vzhľadom na neistotu a výkyvy v príjmoch umelcov a kultúrnych pracovníkov zákon o postavení umelcov rieši v prvom rade daňové úľavy pre profesionálov v kultúre. Výnimky alebo špeciálne sadzby pre umelecký príjem však poskytujú len tieto štáty: Alžírsko, Rakúsko, Litva (svoj zákon o statuse umelca má už od roku 1996, v roku 2010 bol novelizovaný), Čierna Hora, Nórsko a Slovinsko. Osobitné výnimky poskytuje aj Írsko a provincia Quebec v Kanade. Na druhej strane sú v mnohých štátoch granty vyplácané umelcom

⁹ Gary Neil: *Culture & working conditions for artists: implementing the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist*. Dostupné na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371790>

z verejných agentúr a umeleckých rád výslovne oslobodené od dane z príjmu, alebo sa na všetky verejné granty vrátane grantov, ktoré dostávajú umelci, vzťahuje výnimka v závislosti od ich účelu a trvania. Okrem najmenej rozvinutých krajín má väčšina štátov verejné programy, ktoré poskytujú granty umelcom.

Ďalším faktorom, ktorý súvisí s prácou umelcov, je skutočnosť, že ich príjem môže v priebehu niekoľkých rokov veľmi kolísať. Práca na umeleckom diele často zahŕňa fázu výskumu, keď umelec neprodukuje príjem (dobrým príkladom sú spisovatelia), avšak po realizácii diela (vydanie knihy) hoci je tento príjem kompenzáciou za dlhoročné písanie, často je plne zdanený v roku, v ktorom bol prijatý, takže umelci zaplatia viac daní, ako keby bol rovnaký celkový príjem rozdelený na rovnaké čiastky počas každého z rokov prípravy diela. **Priemerovanie príjmu môže byť teda cenným mechanizmom na zníženie daňového zaťaženia v reakcii na atypický spôsob, akým si niektorí umelci zarábajú.** Takéto opatrenia majú Austrália, Bulharsko, Česko, Dánsko, Fínsko, Francúzsko, Nemecko, Maďarsko, Holandsko, Nórsko, Španielsko a Spojené kráľovstvo, a podobné systémy priemerovania majú aj Španielsko a Švédsko.

12

Sociálne benefity

Uznanie statusu umelca znamená poskytovanie rovnakých právnych, sociálnych a ekonomických výhod, aké majú ostatní pracovníci. To sa v skutočnosti udeje až vtedy, keď zákony zdefinujú umeleckú činnosť ako prácu. Zároveň je potrebné, aby bola uznaná špecifickosť tejto práce z hľadiska okolností, za ktorých je vykonávaná.

V niektorých krajinách tak umelci, ktorí majú problémy, môžu využívať verejný systém, ktorý podporuje všetkých občanov bez ohľadu na ich povolanie, viaceré krajiny však prihliadajú na špecifické okolnosti práce umelcov prostredníctvom osobitných ustanovení alebo prostredníctvom špeciálnych programov, ktoré sa vzťahujú iba na umelcov.

Belgicko má systém sociálneho zabezpečenia pre všetkých profesionálnych umelcov, ktorý ponúka komplexnú škálu výhod (choroba, zdravotné postihnutie, zdravotná starostlivosť, rodinné dávky, nezamestnanosť, dovolenka, dôchodok, pracovné úrazy a choroby z povolania). Z honorárov umelec automaticky prispieva 13% a producent/zamestnávateľ 35% do systému sociálneho zabezpečenia. Umelci majú prístup k verejným dotáciám, pokiaľ ide o ich podiel na nákladoch. Ak umelec potvrdí, že poskytuje služby ako samostatne zárobkovo činná osoba, vykonáva všetky platby sociálneho zabezpečenia sám a má nárok na oveľa menej komplexný balík výhod, ale môže si uplatňovať väčšiu čiastku pri odpočítaní nákladov z príjmu (rovnako ako podnikatelia). Dokladovanie statusu profesionálneho umelca sa uskutočňuje podľa vyžadovaných podmienok registrácie a udeľuje sa podľa princípu odpracovaných rokov na stanovené obdobie. Čím skôr umelec získa status profesionálneho umelca, tým väčšie výhody v priebehu svojej kariéry získava.

Francúzsko nedávno reformovalo svoj systém podpory profesionálnych umelcov na základe štúdie z roku 2017, ktorá zistila, že iba 2–3% umelcov malo príjem nad 50 000 EUR, 75% dosiahlo príjem pod 5 000 EUR. Dnes sú samostatne zárobkovo činní umelci, ktorí dokladujú stanovený počet odpracovaných hodín, zaradení do zamestnaneckého stavu, aby mohli byť krytí všeobecným systémom sociálneho zabezpečenia (komplexný balík doplnkových lekárskejších služieb, ochranu pred úrazmi na pracovisku, podporu v nezamestnanosti, odbornú prípravu, prázdniny, materskú dovolenku a dôchodkový plán). Program je financovaný z príspevkov samotných umelcov a z príspevkov výrobcov, distribútorov a vystavovateľov diel vrátane štátu a iných verejných inštitúcií.

V **Rakúsku** bolo zlepšenie postavenia umelcov zahrnuté do dvoch zákonov: zákona o Fonde sociálneho zabezpečenia umelcov (z roku 2000) a zákona o štruktúre sociálneho zabezpečenia umelcov (z roku 2011), ktorý ustanovujú programy sociálneho zabezpečenia pre umelcov. Tieto sú financované z troch zdrojov: štátom, umelcom a ich zamestnávateľom. Na podporu samostatne zárobkovo činných umelcov bol zriadený Fond sociálneho

poistenia umelcov, ktorý je financovaný z príspevkov umelcov a dotácií financovaných z poplatkov káblových spoločností a maloobchodných predajcov satelitných prijímačov a dekodérov. Fond udeľuje granty na príspevky na sociálne poistenie samostatne zárobkovo činných umelcov a v prípade osobitných ťažkostí vypláca aj dávky. Samostatne zárobkovo činní umelci môžu tiež požiadať o príspevok na financovanie svojich zdravotných odvodov, úrazového poistenia a dôchodku. Aby mali umelci nárok na čerpanie z tohto fondu, musia byť poistení prostredníctvom Inštitútu sociálneho poistenia pre obchod. Zamestnanci inštitútu poskytujú umelcom komplexné informácie o odvodoch, zdravotnom, dôchodkovom a úrazovom poistení, ako aj o poistení v nezamestnanosti. V roku 2015 bola obnovená aj špeciálna právna poradenská služba pre umelcov. Okolnosti umelca je možné vziať do úvahy prostredníctvom osobitných ustanovení.

V **Nemecku** poskytuje nezávislým umelcom ochranu sociálneho zabezpečenia osobitne zriadená inštitúcia Kunstler Sozialkasse (KSK). Pre viac ako 186 000 umelcov zabezpečuje zdravotné poistenie a dôchodky, prípadne dávky v nezamestnanosti. Zhruba polovica príspevkov pochádza od samotných umelcov a zvyšok pochádza od federálnej vlády a zamestnávateľov umelcov.

V **Nórsku** ministerstvo kultúry vydalo v roku 2019 tzv. bielu knihu Sila kultúry: kultúrna politika budúcnosti, v ktorej definuje viaceré už spomínané problematiky a zahŕňa aj riešenie otázky zlučiteľnosti príjmu umelcov z rôznych zdrojov, keďže príjem čisto z umeleckej činnosti nie je vo väčšine prípadov dostačujúci (čo nie je dôsledok toho, ako intenzívne a poctivo umelec pracuje).

Po rozsiahlych konzultáciách vláda v **Luxembursku** vypracovala plán rozvoja kultúry na roky 2018 – 2028, v ktorom načrtla 61 odporúčaní, ktoré lepšie štruktúrujú kultúrnu scénu a pripravujú ju na budúce výzvy. V časti nazvanej „Posilnenie kultúrnej práce a profesionalizácie“ je odporúčanie reformy zákona z roku 2014 o sociálnych opatreniach pre profesionálnych a nezávislých umelcov a propagácii umenia. Požiadavky zahŕňajú zavedenie „kultúrnej DPH“, vytvorenie jednotného kontaktného miesta pre rady a informácie, riešenie celoživotného vzdelávania umelcov

a kultúrnych pracovníkov a posilnenie profesionálnych umeleckých združení. Luxemburskí umelci tiež vyjadrili požiadavku, aby zákony používali primeranejšiu terminológiu (nie terminológiu „pomoci“), ktorá bude prispievať k uznaniu ich postavenia profesionálov; zlepšenie ich právneho postavenia; a regulácia pracovného času.

Ochrana umelcov v digitálnom prostredí

Správa UNESCO hovorí aj o negatívnych dôsledkoch masívneho uplatnenia digitálnych technológií na postavenie umelcov vo všetkých oblastiach umenia, predovšetkým však v oblasti hudby a literatúry. Neil píše: *„Hoci hudobný priemysel stále zápasí s vývojom udržateľných obchodných modelov pre digitálne prostredie, aj vydavateľský priemysel bol ovplyvnený digitálnym posunom. Predaje tlačенých časopisov, periodík a novín dramaticky klesli, rovnako ako príjmy z printovej reklamy, v dôsledku posunu smerom k reklame v sociálnych médiách. Mnoho publikácií teraz sprístupňuje obsah online, niektoré za poplatok, iné zadarmo v nádeji, že sa zvýši počet zobrazení stránok a príjmy z reklamy. Napriek tomuto úsiliu sú ich celkové príjmy z reklám v porovnaní s internetovými gigantmi ako Facebook, Google a YouTube zanedbateľné. Priemerná dĺžka článkov v online publikáciách je oveľa kratšia, takže nezávislý autor dostáva za článok menej náhrady ako v minulosti.“*¹⁰

15

Rovnako významne ovplyvňuje nástup digitálnych kníh, ktorý je zatiaľ pomalší, aj prácu spisovateľov, ktorí sa budú musieť v blízkej budúcnosti prispôbiť tomu, ako písať pre elektronický trh. Ďalší sektor, v ktorom je vplyv digitálneho posunu masívny, je filmový a televízny priemysel. Nezadržateľný trend ukazuje, že sa publikum čoraz viac využíva audiovizuálny obsah online prostredníctvom počítačov alebo mobilných zariadení. V posledných rokoch mimoriadne narástli služby výlučne distribuované online, ako napríklad Netflix a ďalších filmových/

¹⁰ Gary Neil: *Culture & working conditions for artists: implementing the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist*. Dostupné na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371790>

televíznych služieb na požiadanie. Dodajme, že pandémia tento trend ešte viac posilnila.

Zo správy UNESCO jednoznačne vyplýva, že digitalizácia má na finančné ohodnotenie umelcov negatívny dopad, presnejšie ukracuje ich o príjem, na ktorý majú nárok. Digitálny posun zdôraznil potrebu obhajoby autorských práv, čo prakticky znamená **zvyšovanie povedomia umelcov, spotrebiteľov aj zákonodarcov o dodržiavaní zákonov o autorských právach pre používanie a distribúciu kultúrneho obsahu na internete**, ale aj toho, ako ich možno použiť na podporu spravodlivého odmeňovania umelcov v digitálnom prostredí.

Okrem otázky ochrany autorských práv v digitálnom prostredí je významná aj viditeľnosť umelcov v tomto prostredí. Aby totiž mohli mať umelci v digitálnom prostredí nejaký príjem, musia v ňom byť dostupní. Súvisia s tým rôzne regulácie, ktoré sa riešia napríklad aj takým opatrením ako je povinná kvóta slovenskej hudby vo vysielaní súkromných rádii. V Európe sa regulácia trhu v prospech ochrany umelcov rieši najvýraznejšie oproti ostatným

krajinám sveta. Vychádzajú z logiky postupu, že ak webové služby nahrádzajú televízne vysielanie a súťažia o rovnaké publikum, mali by sa na nich vzťahovať povinnosti analogické k pôvodným vysielateľom.

Špecifiká profesie tanečného umelca

Profesia tanečného umelca zahŕňa všetky ostatné charakteristiky práce umelcov v iných oblastiach, ktoré boli už spomínané: nízky a kolísavý príjem, neistota zamestnania, získanie práce na základe konkurzu. Okrem toho má táto profesia niektoré špecifické charakteristiky:

- aby sa taneční umelci stali profesionálmi, musia už od skorého (v prípade tanečníkov klasického tanca od útleho veku) absolvovať sústredené a intenzívne vzdelávanie,
- vzhľadom na fyzickú náročnosť profesie je kariéra tanečníka obmedzená vekom,

- v čase, keď pracovníci v iných profesiách profitujú z nadobudnutých poznatkov a skúseností vo svojom odbore, musia tanečníci po ukončení aktívnej kariéry výkonného umelca prejsť „prechodovým procesom“ rekvalifikácie, ktorý prináša finančné a iné (často aj psychické) ťažkosti,
- hoci výkon tanečníkov je porovnateľný s výkonom športovcov, ich príjem je často oveľa nižší ako príjem stredne úspešných profesionálnych športovcov.

Na Slovensku sa ako kompenzácia tejto profesijnej nevýhody tanečníkov priznáva osobitný výsluhový dôchodok po odpracovaní zákonom stanovenej doby (momentálne 22 rokov). Táto sociálna výhoda sa však týka výlučne tanečníkov pôsobiacich v zamestnaneckom pomere. Ďalším zásadným faktom, ktorý sa týka tretieho z vyššie uvedených bodov, je absencia akéhokoľvek programu podpory rekvalifikácie tanečných umelcov na Slovensku s možnosťou podpory vzdelania v novej odbornosti/profesii.

Postavenie tanečného umelca v slobodnom povolání na Slovensku

17

V súvislosti s problematikou statusu umelca a momentálnym stavom scény súčasného tanca na Slovensku, je významný ďalší faktor súvisiaci s nevyhnutnou prepojenosťou tanečného vzdelávania a profesionálnej tanečnej praxe. Príprava tanečníkov v druhom a treťom stupni odborného vzdelávania je na Slovensku mimoriadne rozvinutá, najmä čo sa týka počtu škôl pripravujúcich budúcich profesionálnych tanečníkov, ale aj pestrosti ich študijného zamerania (12 tanečných konzervatórií a bakalársky študijný plán na VŠMU Tanečné divadlo a performancia). Na druhej strane scéna, ktorú tvoria štátom podporované profesionálne tanečné súbory, sa dlhodobo nerozširuje (v súčasnosti je na Slovensku 7 profesionálnych tanečných súborov: tri baletné, dva ľudové, jeden súčasný a jeden tanečné divadlo). Dá sa predpokladať, že sa v blízkej budúcnosti nebude rozširovať o nové profesionálne teleso, čo znamená, že väčšina študentov týchto škôl bude hľadať svoje uplatnenie buď v zahraničí, alebo v pozícii slobodného

umelca/umelkyne. Ak sa chce Slovenská republika vyhnúť stratám investícií do vzdelania budúcich profesionálov, bude potrebné ich vzdelávanie nastaviť tak, aby získali dostatočné zručnosti a guráž zapojiť sa do kultúrneho a kreatívneho priemyslu ako nezávislí umelci a umelkyne. Aj z tohto dôvodu je nevyhnutné riešiť súčasný stav nerovnosti prístupu k sociálnemu zabezpečeniu tanečníkov a tanečníc v štátnych inštitúciách (zamestnancov a zamestnankýň) a tanečníkov a tanečníc pôsobiacich v slobodnom povolani (osobitne v súvislosti s výsluhovým dôchodkom).

Na podporu argumentu o krehkosti pracovných podmienok umelcov a umelkýň v slobodnom povolani uvádzame niekoľko ďalších nárokov, ktoré si postavenie slobodného umelca/umelkyne v profesii tanečník/tanečnica vyžaduje:

- získanie práce podlieha kontinuálnej súťaži – uchádzanie sa o granty na tvorbu, uchádzanie sa o zaradenie do produkcie (v prípade výkonných umelcov a umelkýň) či programov festivalom, prehliadok, kultúrnych inštitúcií a pod. (v prípade tvorcov a tvorkýň);
- nevyhnutnosť starať sa o udržiavanie sa v požadovanej fyzickej kondícii (vyžaduje si investície do vlastného tréningu), čo spolu s nepravidelným pracovným režimom a nevyhnutnosťou dostatočnej fyzickej regenerácie priamo ovplyvňuje kvalitu výkonu,
- tvorba nového diela súvisí s obdobím intenzívneho fyzického a psychického vyťaženia v určitom časovom období, kedy sa kumulujú výkonná a organizačná funkcia umelca/umelkyne (v zmysle nižšie uvedených údajov);

K uvedeným nárokom sa pridáva skutočnosť, že tanečníci a tanečnice v slobodnom povolani nevykonávajú len umeleckú činnosť, ktorá je podstatou ich práce zabezpečujúcej ich živobytie, ale zároveň vykonávajú aj pridružené práce, ktoré sú nevyhnutnou súčasťou umeleckej činnosti v slobodnom povolani, avšak len výnimočne sú osobitne platené. Ide o širokú škálu činností:

- fundraising a administrácia umeleckých projektov podporených z rôznych fondov,
- produkcia a PR – a to aj v prípade, keď umelec spolupracuje so zriaďovanou inštitúciou, ktorá poskytuje priestor na realizáciu projektu,
- práca si vyžaduje zabezpečovanie osobitých priestorov na skúšanie ako aj získanie finančných prostriedkov potrebných na pokrytie prenájmu takéhoto priestoru,
- zabezpečenie ekonomického poradenstva a účtovných prác súvisiacich s účtovaním grantov.

Tieto súvislosti je potrebné zobrať do úvahy pri definovaní pracovnej činnosti tanečníka a tanečnice v slobodnom povolání.

Rovnako je potrebné v postavení tanečníkov a tanečníc zohľadniť garantovanie štandardného sociálneho zabezpečenia, ktoré sú priznané zamestnancom:

- platená dovolenka,
- materská dovolenka,
- výsluhový dôchodok po odpracovaní zákonom stanovenej doby,
- garantovanie priebežnej zdravotnej starostlivosti súvisiacej s osobitným výkonom práce (služby maséra, prípadne fyzioterapeuta).

Vyhodnotenie prieskumu fókusovej skupiny

V novembri 2021 realizovala Platforma pre súčasný tanec prieskum medzi svojimi členmi, ktorí pôsobia na scéne súčasného tanca ako profesionálni tanečníci. Fókusovú skupinu tvorilo 22 tanečníkov a tanečníc vo vekovej škále 24 až 51 rokov. Do fókusovej skupiny neboli zaradení študenti tanečných škôl (VŠMU, SEAD v Rakúsku), ani ich absolventi z tohto roka, aj keď na scéne súčasného tanca už aktívne pôsobia.

Veková škála umelcov/umelkýň: 45,5 % tanečníkov a tanečníc fókusovej skupiny patrí do vekovej skupiny 24–29 rokov, 22,7 % tvorí veková skupina 30–40 ročných, 31,8 % je skupina vo veku 41–51 rokov.

Dĺžka profesionálnej praxe: Fókusová skupina sa delí na tri skupiny v porovnateľnej sile: 36,4 % s praxou 1–5 rokov, 31,8 % s praxou 6–13 rokov, 31,8 % s praxou 20–30 rokov.

Vzdelanie: Vysokoškolské vzdelanie má 81,8 % opýtaných; 72,7 % z opýtaných sú absolventi VŠMU, 36 % opýtaných má VŠ vzdelanie mimo oblasť tanca (13 % má VŠ vzdelanie iného zamerania a absolvovali aj VŠMU). 36,3 % opýtaných získalo odborné tanečné vzdelanie aj v zahraničí. Viac ako tretina opýtaných má aj stredné odborné (tanečné) vzdelanie.

Profesionálna práca: 13,6 % opýtaných sa dokáže užiť výlučne prácou profesionálneho tanečníka. 72,7 % opýtaných sa živí aj prácou v odbore (vyučuje). 18,1 % vykonáva aj inú prácu, ktorá nesúvisí s tanečnou profesiou.

Práca na Slovensku a v zahraničí: Výlučne na Slovensku pracuje 22,7 % opýtaných. Kombinované na Slovensku a v zahraničí pracuje 59,1 % tanečníkov a tanečníc, na Slovensku a v Českej republike pracuje 18,2 % opýtaných.

Investícia do udržiavania sa v profesionálnej kondícii: 82,8 % tanečníkov a tanečníc si platí nejaký typ pohybového tréningu

(vrátane tanečného) ako spôsob udržiavania sa v profesionálnej kondícii, 22,7 % neinvestuje financie do udržiavania svojej kondície.

Platby sociálneho a dôchodkového poistenia: 72,7 % tanečníkov a tanečnic si platí odvody do sociálnej poisťovne individuálne, z toho 63,6 % povinne. 9,1 % opýtaných si platí odvody dobrovoľne. 13,6 % opýtaných si sociálne odvody neplatí, čo znamená, že nedosahujú príjem, pri ktorom je platba povinná, takže budú mať nárok len na minimálny dôchodok.

Osobitné sporenie na dôchodok: 40,9 % opýtaných si šetrí na dôchodok osobitne (prostredníctvom poistenia v dôchodcovej správnej spoločnosti alebo inak), 18,2 % nesporenie osobitným spôsobom, 40,9 % si v blízkej budúcnosti plánuje šetriť na dôchodok osobitne.

Záver

Cieľom tejto štúdie je argumentovať potrebu riešenia právneho rámca statusu profesionálneho umelca/umelkyne na Slovensku, zmapovať stav medzi tanečníkmi a tanečnicami v slobodnom povolani a zvýšiť povedomie o tejto problematike na úrovni rôznych stupňov riadenia štátu, ako aj na úrovni verejnosti. Na základe priblíženia podmienok na vykonávanie povolania tanečníkov a tanečnic v slobodnom povolani chce poukázať na špecifickosť problematiky na poli tanečného umenia a iniciovať hlbšiu medzirezortnú diskusiu, ktorá by viedla k riešeniu dlhodobých problémov, najmä potreby zrovnoprávniť otázku postavenia tanečníkov a tanečnic v slobodnom povolani a zamestnaných v štátnych inštitúciách a organizáciách vo všetkých aspektoch benefitov sociálneho a dôchodkového zabezpečenia.

Zdroje

1. **Plán obnovy a odolnosti SR – cesta k lepšiemu Slovensku**, vládny dokument dostupný na: https://www.planobnovy.sk/site/assets/files/1019/kompletny-plan_obnovy.pdf
2. **Gary Neil: Culture & working conditions for artists: implementing the 1980 Recommendation concerning the Status of the Artist.** UNESCO, 2019. Dostupné na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371790>
3. **Winner, E., T. Goldstein and S. Vincent-Lancrin: Art for Art's Sake? Overview.** OECD Publishing, 2013. Dostupné na: https://www.oecd.org/education/cei/ART%20FOR%20ART%E2%80%99S%20SAKE%20OVERVIEW_EN_R3.pdf
4. Prieskum fókusovej skupiny realizovaný o. z. Platforma pre súčasný tanec, 2021.

Výskum je súčasťou projektu Imunizácia komunity súčasného tanca a bol podporený grantom Nadácie mesta Bratislava.